

הרב מנחם אדלר

ירושלים

בירורים בדין תינוק שנשבה

א.

כתב הרמב"ם פ"ג מהל' ממרים: מאחר שנתפרסם שהוא כופר בתורה שבע"פ מורידין אותו ולא מעלין כשאר כל המינים והאפיקורסין והאומרים אין תורה מן השמים והמוסרים והמשומדים וכו' כל ההורג אחד מהם עשה מצוה גדולה והסיר מכשול. אבל בני אותן הטועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו במינות וגדלו אותם עליו, הרי הן כתינוק שנשבה לבין הגויים וגדלוהו הגויים על דתם שהוא אנוס, ואע"פ ששמע אח"כ שהיה יהודי וראה היהודים ודתם הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם, כך אלו האוחזים בדרכי אבותם שטעו. לפיכך ראוי להחזירם בתשובה ולמשוך אותם בדרכי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה ולא ימהר אדם להרגן¹.

וכתב הרדב"ז, נראה דמש"כ רבינו ענין תנוק שנשבה, ללמד זכות על הקראים, אבל הנמצאים בזמנינו אם היה אפשר בידינו להורידן מצוה להורידן שהרי בכל יום אנו מחזירין אותם למוטב ומושכים אותם להאמין בתורה שבע"פ והם מחרפין ומגדפין את בעלי הקבלה, ואין לדון את אלו בכלל אנוסין אלא כופרים בתורה שבע"פ, וכבר הארכתי בתשובת שאלה על ענינם.

והנה מדברי הרדב"ז נבוא לדון על המצב בזמנינו, באופן כללי בכל יום מחזירים את החילונים למוטב ומושכים אותם להאמין, שהרי שומעים הם בכל מיני אופנים את ההכרח לשמירת תורה ומצוות, והם בשלהם אינם חוזרים אלא מחרפים ומגדפים את התורה ו"בעלי הקבלה"², אמנם צ"ב בגדר שיעור החזרה שעליו דיבר הרדב"ז, האם סגי בידיעה

1 הלכה זו משובשת בדפוסים לפנינו המצונזרים, וכאן הבאנו לפי הנוסח ברמב"ם מהד' פרנקל, הנדפס ע"פ כת"י וע"פ המובא בשו"ת הרא"ם סי' נז, מבי"ט סי' לז, רשב"ש סי' פט, ונפ"מ טובא בגירסא זו, כמ"ש המל"מ (מלוה ולוה פ"ה ה"ב ד"ה עוד כתב): "ודע שבדפוס הרמב"ם עם מגדל עוז, סיים בלשונו ולא ימהר להרגן, דמשמע דאם לא רצו לחזור לאיתן התורה דאז מותר להרגן", וכ"כ המבי"ט והרדב"ז ומהריק"ש [וכן מטין משמיה דהגרי"ז. תשו"ה ח"ב תס].

ולפנינו נדפס: "מאחר שנתפרסם שהוא כופר בתורה שבע"פ מורידין אותו ולא מעלין והרי הוא כשאר כל האפיקורסין וכו' אבל בני התועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו בין הקראים וגדלו אותם על דעתם, הרי הוא כתינוק שנשבה ביניהם וגדלוהו ואינו זריז לאחוז בדרכי המצוות שהרי הוא כאנוס ואע"פ ששמע שהוא יהודי וראה היהודים ודתם הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם כך אלו שאמרנו האוחזים בדרכי אבותם הקראים שטעו לפיכך ראוי להחזירם בתשובה ולמשכם בדרכי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה".

2 מדברי הרדב"ז משמע דס"ל דגם הרמב"ם מודה בכך. ויל"ע מטעם מה, האם מצד שהם שומעים את היהודים ודתם, לכאור' אף הרמב"ם מיירי בזה, ובכ"ז כתב שהם אנוסים, אא"כ נימא דהרמב"ם מיירי

בעלמא³. וכן יל"ע בלשון הרמב"ם "אע"פ ששמע אח"כ שהוא יהודי וראה היהודים ודתם הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם", מהו הגדר של 'שמע אחר כך'⁴.

בשמעו בעלמא "היהודים ודרכם" ולא את עצם התוכחות, או מצד שבזמן הרדב"ז היו "מחרפים ומגדפין" ומסירים את העם מאחרי ה', ובכה"ג אף הרמב"ם מודה בכך דאז הוא מכשול ואין נפ"מ במה שהוא מסיר באנוס ויל"ע. [וראה בתשו' הרדב"ז (לקמן אות ב) דהרמב"ם עצמו התנה שלא יהיו מחרפים ומגדפים].

ואמנם הדבר צ"ב, דהא בשו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו סי' רמב וע"ש סי' שכ) הזהיר את העם על דקדוק בהלכות טבילה, ומבואר למעיין בתשובה שנבע הדבר מהנוטים לקראים. וע' בשו"ת פאר הדור (סי' שעא) "אלה הקראים השוכנים בינינו", וראה שם סי' עא, לענין צירוף קראי למנין, הרי דגם בזמנו הכירו הקראים את ישראל וגם השפיעו על מעשיהם, ובכל זאת כתב בהל' ממרים שדינם כדין תנוק שנשבה. [ואדרבה, ידוע שמספרם באותה תקופה בעיקר בא"י ומצרים היה רב, וכמש"כ הרמב"ם בכמה מקומות, וכידוע מה שנלחם בהם הרס"ג ואח"כ הרמב"ם, וראה מש"כ בהקדמה לבינה ודעת הל' נדה (אות ו) הנדפס בסו"ס דת הנשים]. ועוד י"ל, דאמנם פליג הרדב"ז על יסוד דברי הרמב"ם וס"ל דאם גדל ושמע אח"כ לא מיקרי אנוס וכמ"ש רמב"ן ונ"י [לקמן אות ג] שאין לבן המומרת דין תנוק שנשבה, אלא היכא דלא הכיר תורת ישראל מעולם.

3 ועמד בכך בשו"ת דברי יציב (יו"ד סי' מט אות ה), חדא, דאולי מיקרי שאנו מושכים אותם וגם מצויים ספרי קודש בכל לשון המושכים ליבו של האדם, ועוד, דשמא מש"כ הרדב"ז שהמה מחרפים, זה טעם בפני עצמו, דאפי' הם מבני התועים כיון שהם מצרים ומדיחים לשוב מאחרי השם ומורידין ולא מעלין ודין רודף להם [שהרי גדול המחטיאו יותר מההורגן], וא"כ יצאו מכלל ישראל ואינן בכלל עמיתך. וכפל דבריו באה"ע סי' סב (אות כח) דכן מדויק בב"י בבדה"ב סו"ס רסו מתשו' הרמב"ם בשם רה"ג, דדוקא שלא ידברו תועה על הרבנים ולא יתלוצצו בדברי רבותינו בעלי המשנה וכו', ומבואר דהא לאו הכי לא. [וראה עוד בשו"ת בנימין זאב "אע"פ שהם רואים ישראל ודתם, מ"מ טבע האדם להימשך אחר מה שהורגל מקטנות ולכן הם שוגגים, ומ"מ כיון שהם מפתים ומדיחים בני עמנו נשאר כלפיהם דין מורידין אף שהם שוגגים, אלא שלא ימהר להורגן שמא יחזרו בתשובה"].

4 בשו"ת הרשב"ש סי' פט ביאר בדרך זו את מח' הרמב"ן והרמב"ם [לענין ריבית, ע' לקמן אות ג], דפליגי בגדר 'שמע אחר כך', דעד כאן לא סבר הרמב"ם אלא דכאשר הכיר היהודים ודתם "לא היה מי שיבינהו אמיתת הדת והוא אינו מכיר בה שהיא אמת, אבל אם הכיר בה שהיא אמת ולא חזר אליה, בלא ספק שמן המורידין הוא", דכל עוד לא הכיר בה "לביה אנסיה", וזה שכו' הרמב"ם 'וגדלו אותם עליו', "שזה אנוס הוא כיון שאביו הדיחו וגידלו על כך, וכל אדם מאמין בדברי אביו יותר ממאה איש, מחמת שחושב שאין אביו רוצה שיאמין בשקר ולא באמת. ולדעת הרמב"ן, אינו מדמה אותו לתנוק שנשבה לבין הגויים, דהתם לא הכיר כלל, אבל זה כיון שהכיר ולא חזר אין לך משומד גדול מזה".

ויעוין בשו"ת מהרש"ך (ח"ג סי' טו) "ואין לדמות את הקראים לאותם האנוסים שכתבו הריב"ש והב"י, דהם מודים ומאמינים בכל התורה כולה שבכתב ובע"פ ולבם נכון עם האל ועבודתו, אמנם הקראים הללו אינם מודים בדת האמת ומצוותיה". הרי שלך לפניך, דתרי גווני אנוסים הם, אלו האומרים כך גידלו אותנו ומחמת סיבות שונות אין ביכולתם לשוב, ואלו האומרים אין לנו חלק ונחלה [חלילה] בתורת ישראל. והוא מה שביאר הרשב"ש במח' הרמב"ן והרמב"ם, דהרמב"ם ס"ל כן רק באנוס "שלא היה מי שיבינהו אמיתת הדת" [וכן מבואר בתשובת הרדב"ז ומהריק"ש לקמן, דהרמב"ם לא מיירי באותם שהתרינו בהם לחזור לאיתן התורה], ולכאוי' נפ"מ בזה, דבמצב בדורינו, אף הרמב"ם מודה דמיקרי 'הכיר בה' ואינם בגדר אנוסים, אולם נראה דגם לדברי הרשב"ש [בדעת הרמב"ם], בעינן 'הכיר בה' שהיא אמת, שהוא תנאי שבד"כ אינו קיים בחילונים בזמנינו.

כלומר האם סגי בידיעה בעלמא במה דמקטנותו הילד יודע שיש "חילונים ודתיים", או שמא אין בכך ממש, כיון שכל מה ששומע על הדת והדתיים הוא מבורות נשברים, אשר תמיד שם ה' מנואץ בפיהם. [וניתן להמליץ ע"ז "אינה דומה שמיעה לראיה", כאשר ידוע אשר בכואם אל משפחה שומרת מצוות, מלאי התפעלות המה, הכיצד לא ידענו, ובעיניהם הדתיים הם כמין יצורים מעולם אחר, ומסתכלים על מנהגיהם כמנהגי האומות הנבערות וכדומה].

וביותר חלוק דורינו, במה שעיקרו [המספרי] של העם הם ה'לא דתיים', רחוקים מתורה ומצוות וחושבים שכך צורתו האמיתית של כלל ישראל, ונמצא דאמנם בני הדור גדלו מקטנות בידיעה שהם יהודים, ולמדו פרקים מתנ"ך וכד' פגשו ושמעו דעות שומרי המצוות, ומאידך, לימדוהו מקטנות לזלזל בערכי הדת, וגם לימוד התנ"ך מלווה בהדגשה שהדברים [חלילה] אינם מחייבים בכלל ולדורינו בפרט, וא"כ שייכותו לעם אינה משייכת אותו לדת.

ומקובל בשם החזו"א דכל אלו המכונים בזמנינו "חילונים" יש להם דין תינוק שנשבה, והנה נביא את לשונו ביו"ד (סימן א' סק"ו): תנוק שנשבה בין הנכרים דינו כישראל ושחיטתו מותרת, שהוא בחזקת שאם יודיעוהו וישתדלו עמו כשיעור ההשתדלות שהוא ראוי לשוב, לא יזיד לבלתי שב. אמנם לאחר שהשתדלו עמו והוא מזיד וממאן לשוב דינו כמומר, ושיעור ההשתדלות תלוי לפי התבוננות הדיינים כאשר יופיעו ברוח קדשם בהכרעת דינו. ומה שנחלקו האחרונים בצדוקים בדורות האחרונים אם חשיבי כאנוסים, היינו בהכרעת שיעור הידיעה שידועים ממציאות ישראל ושאבותיהם פירשו מהם ונותנים כתף סוררת, אי דיינין להו. כשיעור ידיעה למיחשב מזיד או לא ואכתי אנוסים הם. ובאמת צריך לדון על כל איש ואיש בפרט. וכמו כן אותם שאבותיו פירשו מדרכי הציבור והוא נתגדל ללא תורה דינו כישראל לכל דבר ונמי צריך למוד שיעור ידיעתו אי לא חשיב מזיד, עכ"ד.

ואף שבדבריו אלו לא הזכיר במפורש דמיירי בחילונים בזה"ז, אמנם בודאי לזה ירמוז מש"כ בסו"ד "אותם שאבותיו פירשו מדרכי הציבור והוא נתגדל ללא תורה דינו כישראל לכל דבר", אולם אין להוכיח מכאן, שהרי זהו שטר ושוברו בצידו, דלא נקט דין כללי לכל החילונים, אלא אדרבה כתב שיש לדון בפרט על כל איש ואיש שאבותיו פירשו מדרכי ציבור ולמוד שיעור ידיעתו אי לא חשיב מזיד, ולדבריו יש לחלק בין סוגי אנשים במידת ידיעתם ובמה שחינכו אותם מילדותם וד"ל⁵.

5 ומש"כ החזו"א (ב' סקט"ז): אין דין מורידין אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה ואז היה ביעור הרשעים גדרו של עולם וכו'. אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם אין במעשה ההורדה גדר הפרצה אלא תוספת הפרצה שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלים ח"ו, וכיון שכל עצמינו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת עכ"ל. ומשום מה מרבים להביא דבריו אלו לענין שאסור לשנוא חילונים וצריך לאהוב אותם, אולם אין בדבריו כאן שייכות לענין זה, דהרי אינו מדבר על שנאה אלא על 'דרך ההחזרה' שתהיה בעבותות

ואחר שהבאנו את דברי החזו"א, נבוא לבאר את דבריו. מש"כ דמה שנחלקו האחרונים בצדוקים בדורות האחרונים אי חשיבי אנוסים וכו'. כוונתו לויכוח שעבר בין ראשוני האחרונים הלא בספרתם, ונביא את לשונם באריכות דאיכא למשמע הלכתא רבתא לזמנינו.

והנה הויכוח נסב בדעת הרמב"ם בענין הקראים, אם יש להם דין מורידין ולא מעלין ולכל דבר אין דינם כישראל, ועיקר הנדון היה האם שרי להתחתן בהם ולמול אותם בשבת. ויש בכך סתירה בין דברי הרמב"ם בהלכות ממרים הנ"ל, דבני הקראים דינם כדין תנוק שנשבה, וכ"כ בהלכות שחיטה פ"ד הי"ד, אם היה משומד לע"ז או מחלל שבת בפרהסיא או מין והוא הכופר בתורה ובמשה רבינו כמו שביארנו בהל' תשובה (פ"ג ה"ח) הרי הוא כגוי ושחיטתו נבילה. ושם בהל' ט"ז, אלו הצדוקים ובייתוסים ותלמידיהם וכל הטועים אחריהם שאינם מאמינים בתורה שבע"פ שחיטתן אסורה ואם שחטו בפנינו שחיטתן מותרת, שאין איסור שחיטתן אלא שמא יקלקלו והם אינם מאמינים בתורת השחיטה לפיכך אינם נאמנים לומר לא קלקלנו. הרי שהכשיר את שחיטת הצדוקים. וכ"כ בהל' עבדים (פ"ו ה"ו) הצדוקים בזה"ז כמו הכותים באותו זמן עד שיגזרו עליהם שיהיו כגויים לכל דבריהם.

ולעומת זה כתב הרמב"ם בפיה"מ בפ"ק דחולין: הקראים והם שקוראים אנשי דורינו אפיקורסים בשם מוחלט ואינם אפיקורסים על האמת אבל דינם להיות כדין האפיקורסים, ר"ל שמותר להורגן היום בזמן הגלות לפי שהם מבוא לאפיקורסות האמיתי, ודע שמסורת בידינו מרבתינו ז"ל בקבלת דברים מרבים, שזמנינו זה זמן הגלות שאין בו דיני נפשות אין זה אלא בישראל שעשה עבירת מיתה, אבל אפיקורסים והצדוקים והבייתוסים כפי רוב רעותיהם הורגים לכתחילה כדי שלא יפסידו את ישראל ויאבדו האמונה, וכבר יצא מזה הלכה למעשה אנשים הרבה בארצות המערב כולם⁶.

ב. תשובת הרא"ם

בתשובות הרא"ם - רבי אליהו מזרחי (סי' נז) דן במה שהחרימו לא ללמד הקראים שום חכמה, וכתב דאינו חל דהוא על דבר הרשות, וא"ת דהוא לאפרושי מאיסורא דהקראים נקראים מינים להיותם כופרים בתורה שבע"פ והם מן המורידים ואין ראוי להעלותם בלימוד החכמות ואין לך עליה גדולה מזו, א"כ לא היה ראוי ללמד החכמות אף לגויים דנהי דאינם מן המורידים מ"מ גם אינם מן המעלים ופוק חזי מאי עמא

אהבה, וכן לא מדבר כלל על תינוק שנשבה. ודו"ק. [נראה בדעת החזו"א לגבי שנאה ביו"ד (ב, כח) ושם (א, ו) דדין תנוק שנשבה כישראל לכל דבר].

6 כך היא הגירסא בשו"ת גינת ורדים (כלל ג סי' א), ולפנינו איכא שינוי טובא בגירסא. [נראה מש"כ המבי"ט (ח"א לז) מה שכתבת דבפיה"מ כ' ששחיטתן שחיטת מין גמור ובהל' שחיטה כ' שחיטתו כשירה כל שישראל עומד על גביו, "חיפשתי בכל פי' הרב ז"ל על אותה משנה ולא מצאתי זה הלשון"]. ובמהד' קאפח נוסף כאן [מהדו"ב]: אבל אלו אשר נולדו בדעות אלו וחונכו על פיהם הרי הם כאנוסים ודינם כדין תנוק שנשבה לבין הגויים שכל עברותיו שגגה אבל המתחיל הראשון מזיד ולא שוגג. ולפ"ז קושית הש"ך דלא מצא כדברי הב"י, מעיקרא ליתא.

דבר⁷. ועוד שאין הקראים מאותם המינים הכופרים תחילה בתושבע"פ כמו צדוק ובייתוס שהם מעצמם ממחשבתם יצאו למינות וכפרו בתורה שבע"פ בשאט נפש ועליהם נא' שיהיו מן המורידין, אבל אלו הקראים הם בני אותם המינים ובני בניהם קרוב לאלפים שנה מאז ועד היום והם דומים לתנוק שנשבה לבין הגויים שנשתקע ממנו תורת היהדות שאע"פ ששמע אח"כ שהוא יהודי אין אנו מצווים להענישו שהרי גדלוהו הגויים על טעותם כמ"ש הרמב"ם בהל' ממרים.

ואין לדקדק מלשון הרמב"ם, 'אל ימהר אדם להורגם' מכלל שראוי להרגם אחרי שהשתדל להחזירם בתשובה ולא רצו לשמוע, שהרי כבר דימה אותם לתנוק שנשבה לבין הגויים שאינו בן מות כלל ואע"פ שלא רצה לשוב בתשובה מדקאמר הרי הוא כאנוס ואנוס פטור ממיתה. וכ' בתשו' הרמב"ם (פריימן שעא, בלאו תמט, הובאה בב"י סו"ס רסו), כיון דמלים כדת חכמים ובמוהל הממונה לבי"ד ומתפללין כמנהג שלנו ומכניסים ת"ח בבתיהם, ראוי לחלוק להם כבוד להתקרב אצלם במעשה יושר ולהתנהג עמם במדת ענוה ובדרך האמת והשלום כל זמן שגם הם יתנהגו עמנו בתמימות ונכון ללכת לשאול בשלומם אפי' בבתיהם ולמול בניהם ואפי' בשבת, וכ"כ רה"ג דמעולם לא נמנעו רבותינו ע"ה מלמול בניהם של קראים בשבת כי אפשר שיחזרו למוטב, משמע מדבריו שמאחר שאפשר שבאיזה זמן יחזרו למוטב ראוי למול בניהם בשבת אע"פ שהשתדלנו להחזירם ולא יכולנו [ע"כ תשובת הרמב"ם]. ואם הם בני מות אחרי העדר תשובה היאך אנו שואלים בשלומם ומלים את בניהם ואפי' בשבת, והלא בזמן מועט יבחן ויתברר הדבר אם ישובו בתשובה אם לאו ומאחר שכן למה נחלל שבת במילת בניהם מאחר שהם בני קטלא, ועוד שהדבר ידוע שכל זה הזמן הארוך בקשו מהם הרבנים לשוב ולא שבו, וא"כ היאך אנו מותרים במילת בניהם ולכבדם אם הם מכבדים לחכמי דורנו והלא בני מות הם וראוי להשתדל במיתתם ולא בשלומם וכבודם. ועוד מדקאמר 'כל זמן שהם יתנהגו עמנו בתמימות' משמע אע"פ שהם מחזיקים בטעותם מכיון דלא מזלזלים בחכמי הדור ואינם מחללים המועדים בפרהסיא אע"פ שידענו שמחללים אותם בסתר לית לן בהו, וכן לא התנה זמן מסוים, ומשמע מכל זה דבקשת שלומם ומילת בניהם נוהג תמיד בתנאי שלא יזלזלו, וא"כ משמע שאין ראוי להרגם אפי' אחר שהשתדלנו להשיבם ולא שמעו לקולינו. וא"כ על כרחך נפרש 'ולא ימהר להרגם' כמו ולא ימהר 'וימהר' דנקט לאו דוקא אלא לאפוקי מצדוק ובייתוס שראוי למהר ולהרגם, וע"ז קאמר שהם אינם בכלל 'ימהר להרגם'. עכת"ד הרא"ם⁸.

- 7 והמשך לשונו: אף אם יש שכר בעוה"ב על לימוד חכמות אלו א"כ אינו פועל אנושי אלא אלקי ואם השי"ת רוצה לוותר להם על עונשם מפני לימוד החכמות אע"פ שהם מחזיקים בכפירתם א"כ המלמדים להם משתדלים לקרבם תחת כנפי השכינה ואין מצוה גדולה מזו, דעד כאן לא אסרו אלא כשהתועלת המגיע להם הוא מצידונו כמו לרפאותם או לילד נשותיהם או להניק בניהם משום דמקיימים אותם היפך הרצון האלקי שרוצה באבודם, אבל היכא שהתועלת המגיע להם הוא מצד הבורא, אדריבה כל המשתדל בו משתדל בקירוב רחוקים ואין מצוה כמו זאת שהוא מזכה את הרבים.
- 8 ושם בתשו' ג"ח, נשאל הרא"ם על נישואין עמהם, דאע"פ שכתב הרמב"ם בהל' אישות (ד, טו) "ישראל

תשובת המבי"ט

בשו"ת המבי"ט (ח"א לו) כתב דיש שהתיר להתחתן בהם דגיטתהן גיטין דאין עדי הגט פסולין דאין אדם נפסל אלא כשעובר בזדון, ואלו הצדוקים כאנוסים דמעשה אבותיהם בידיהם. ודחאו המבי"ט דמה דקאמר הרמב"ם בהל' ממרים בתינוק שנשבה שהוא אנוס, היינו שלא להחשיבם בכלל המינים שמיתתם ביד כל אדם ולהרגם מיד אלא למשכם בדברי שלום ולא ימהר להורגם אולי יקבלו תוכחה וכשלא יקבלו תוכחה ולא חזרו בתשובה הרי הם כאביהם ומיתתם ביד כל אדם מיד, כדדייק סוף לשונו שם "ולא ימהר להרגם", אבל פשיטא דבכלל מינים נינהו לענין עדות ופסולים מדא', ולא הוצרך למנותם בהל' עדות (יא, י) בפסולי עדות דהא בכלל המינים הם ותלמידיהם ובני בניהם. ובסו"ד כתב ואפשר נמי דצדוקים שלא הורגלו בגו [בתוך] ישראל ולא ידעי לעיקרי הדת ואינם מעיזים פניהם כנגד חכמי הדור לא חשיבי מזידין כמ"ש הרב ז"ל [הרמב"ם] לענין הריגה מיד 'אין ממהרין להרגן' וא"כ הו' שוגגין. אולם רובא דמנכר מינייהו ידעי דאתו מזרע ישראל ושכפרו אבותיהם בתורה שבע"פ והם אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם ומעיזים פניהם ומכחשים בתורה שבע"פ, ועוברים כמה עבירות בכל יום ומגלים פנים ומעיזים פניהם כנגד חכמי הדור פסילי מדא' לעדות דאין לך מזיד גדול מזה, עכת"ד המבי"ט.

ובסימן ל"ח הביא המבי"ט את תשו' רבינו שמשון דהקראים מאחר ועוברים על התורה שבע"פ ומחללים את המועדות כאילו מחללים שבתות⁹, וכאילו כופרים בכה"ת ויינם י"נ כמומרים ואע"פ שאמרינן 'ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא', מ"מ אסור להתחתן עמם וכו' ואין לשחוט להם אפי' בחול כדי להחיותם וכש"כ ביו"ט וכש"כ שאין ליתן להם אלא לחם צר ומים לחץ עד שיוקטן מעיהם והדר מאכילים אותם שעורים עד שכרסם נבקעת ע"ש.

משומד שקידש אע"פ שהוא עובד ע"ז ברצונו הרי אלו קדושין גמורים וצריכה ממנו גט, מ"מ כיון שהקדושין הם בפניהם, צ"ע אם הם כשרים לעדות. וכתב ע"פ הרמב"ם בהל' עירובין (ב, טז) דהצדוקי מבטל רשות, הרי לך שהצדוקי כישראל ולא כגוי. ומש"כ בהל' עדות (יא, י) "המורדין הכופרים פחותין מן העכו"ם שהעכו"ם לא מעלין ולא מורדין ויש לחסידיהן חלק לעוה"ב ואלו מורדין ולא מעלין ואין להם חלק לעוה"ב", לא תדוק מינה דלא הו' ישראלים, דאיכא למימר פחותים מן הגויים לענין הריגה קאמר דגויים לא מעלין ולא מורדין והצדוקים הכופרים בתורה שבע"פ מורדין ולא מעלין, ואינם כגויים בכל הדינים, כמו שמוסר מורדין אותו ואין יינו י"ג. וכ"כ בהל' שחיטה (ד, טז) אם שחט צדוקי בפנינו שחיטתו מותרת, אלא שיש לדקדק מפיהמ"ש פ"ק דחולין שנראה כדמות סותר, וצ"ע. ואם נפשך לומר שאין חילוק זה נכון, הרי בהל' ממרים הרמב"ם דן אותם כתינוק שנשבה. וכ"כ בפ"ו מהל' עבדים ה"ו, הצדוקים בזה"ז כמו הכותים באותו זמן עד שיגזרו עליהם שיהיו כגויים לכל דבריהם. וכן השיב רה"ג שהצדוקים תולעת יעקב הם ומלים בניהם בשבת ומתפללים עמהם כל זמן ששומרים מועדי ה' המקודשים, עכ"ד.

9 צ"ב במה דסבר הר"ש, דה"ה חילול מועדות, דלא מצינו למי שיאמר דחילול מועדות הו' ככופר במעשה בראשית (ועמד בזה בשו"ת בני"צ ח"ב סי' כג), ושמא היא סברא במידת הריחוק שלהם.

תשובת הרב"ז

בשו"ת הרב"ז¹⁰ הביא דברי חכ"א דיצא לחלוק על תשו' רבינו שמשון והתיר להתחתן עם הקראים, והשיג עליו בכל תוקף, וז"ל: מי שכוּפּר בתורה שבע"פ חייב מיתה בידי אדם, והיאך יהיה מותר לקחת לאשה את מי שמחויבת מיתה. וכי תימא מפני שכתב הרמב"ם בפ"ג מהל' ממרים שאלו אנוסים כיון שגדלו אותם אבותם על דעתם, אין הכרח שר"ש יודה לו בזה, וגם הרי הוא ז"ל כתב ואע"פ ששמע אח"כ וכו' 'אין ממהרין להורגם' משמע שאם הזהירו והתירו בהם כדי שיחזרו לאיתן התורה ועדיין עומדים במרדם ולא אבו לשמוע, כאשר אנו עושים לאלו הקראים בכל יום ויום ואדרבה מפקרי טפי, הורגים אותם אם ידינו תקיפה, וכל שכן ששחיתתם אסורה וינם אסור ועליהם דיבר רבינו שמשון. ומה דכתב החכם על דברי ר"ש מדוע צריך כיפה ושעורים, ממ"נ אם הם כמינים שיהרגם בידיהם, אה"נ אם היתה ידינו תקיפה קטלינן בידיהם, אבל האידנא דאי אפשר כיון שיד האומות תקיפה אמר הר"ש דאסור להחיותם וכלול בזה דבזמן שאפשר לא יניחם חיים, ואם אי אפשר אסור לתת להם חיים כגון אם הוא חולה אסור לרפאותו ואם נפל לבור אסור להעלותו ואם נפל ליד רוצחים אסור להצילו וזש"כ מכניסים לכיפה דהיינו הריגה בשוא"ת.

ובזה מיושבת הסתירה ברמב"ם, דבפיהמ"ש מיירי באותם שהחזרנו לאיתן התורה והתרינו בהם כמה פעמים ולא אבו לשמוע ומשום הכי הם כנכרים גמורים לענין שחיטה וכמינים גמורים לענין הריגה, אבל בהל' שחיטה לא מיירי בצדוקים הראשונים שכבר אבד זכרם, ולא באותם שהתרינו בהם לחזור לאיתן התורה אלא אפקורי טפי, אלא בסתם צדוקים שעדיין לא התרינו בהם, וזש"כ וכל הטועים אחריהם משמע דטעמא מפני שהוא טועה, אבל אי ברי לן שאינו טועה אלא מזיד ופושע וכוּפּר בדברי חז"ל ומפקיר כנגדם אי אפשר שאמרה הרמב"ם, ואפי' אמרה אין שומעין לו אלא לדברי החולק רבינו שמשון שכתב שהם ככופרים בכה"ת.

ואין ראיה מתשו' הרמב"ם ורה"ג [לענין מילה], דאין בקראים בזמנינו אחת מכל מידות אלו אלא מוסיפין גרעון בכל יום ומלין ולא פורעים ואין מכניסים בבתייהם ת"ח ואדרבה בורחים מפניהם כמפני נחש ואין מתפללים י"ח, ולפיכך אסור למול להם בשבת דאין מודים בפריעה ואם ימול בלא פריעה הרי הוא כמחלל שבת. וגם הרמב"ם התנה דאינם מחללים את המועדות בגלוי, ולכן אין ראוי להתנהג עמהם כאשר היה בזמנים הקודמים, ואין ראיה ממש"כ הרמב"ם בהל' עירובין (פ"ב הט"ז) "אם היה מן המינים שאינם עובדים ע"ז ואינם מחללים שבת כגון צדוקים ובייתוסים וכל הכופרים בתורה שבע"פ וכו' אינו כגוי", דשאני עירוב דרבנן. עכת"ד הרב"ז.

10 תשובה זו של הרב"ז (ח"א תשצו) המופנית לרבי בצלאל אשכנזי (השיטה מקובצת), יוחסה בטעות ע"י הש"ך בנקה"כ (יו"ד קכד ס"א) ועוד, לרב"א עצמו, מכיון שנדפסה בשו"ת שלו סי' ג (דפו"ר וינציה שס"ד, ולפנינו נשמטה), ולפנינו נדפסה בהשמטה סוף ח"ב בשו"ת רדב"ז, וציין אליה בפירושו לרמב"ם בהל' ממרים, וכמ"ש בשו"ת באר מים חיים סי' מא, וע"ע בשו"ת רדב"ז ח"א סי' עג.

תשובת המהריק"ש

המהריק"ש (סי' לג) הביא תשו' ר' שלמה גאביון דהקראים כשרים לעדות דכתב הר"מ בפ"ו מהל' עבדים "צדוקים בזה"ז הם כמו כותים קודם שגזרו עליהם", ואף שכתב בפ"א מהל' עדות דהעובר על לאו פסול, הא ליתא דישאל העובר על לאו נקרא רשע אבל אלו הקראים שהם בני התועים אינם נקראים רשעים לפי שהם אנוסים שמעשה אבותיהם בידם וכדברי הר"מ ממרים פ"ג, וכ"כ בפ"א מהל' עדות, עדות המוסרים האפיקורסים והמינים והמשומדים פסולי עדות הם הרי שלא מנה הצדוקים בכלל אלו, וא"ת שהם בכלל מינים ליתא, והרדב"ז העלים עיניו מד' הרמב"ם שהקראים הם כטועים ותשו' הר"ש היא באותן רשעים גמורים וזו כוונת הר"מ בפיה"מ.

ובתשובה ל"ד השיג עליו המהריק"ש, דלדבריו דכשרים הם ואנוסים קשה לשון הרמב"ם 'לא ימהר להורגן' דמשמע דהרגן אינו נהרג עליהם, דאל"כ הול"ל עדיפא דנהרג עליהם, אטו ישראל שעבר עבירה באונס ההורגו אינו נהרג עליו, א"ו חשיבי כאנוסים אבל לא אנוסים ממש כיון ששמעו האמת, וזש"כ הר"מ דתנוק שנשבה הרי הוא אנוס, ולגבי הדין של אח"כ שמע כתב כאנוס ולא אנוס ממש כיון שכבר שמע אין שם אונס גמור אלא שראוי להאריך לו שמא ישוב או שמא נפיק מיניה זרעא מעליא, והוא דבריו בתשו' דעמם שורת הדין נוהגת שההורגו אחרי שומעם האמת פטור אמנם לא ימהר שמא יתיישר כל עקוב עם הזמן עכ"ד. [וראה גם בשו"ת מהרש"ך ח"ג סי' ט"ו, מו"מ ארוך בענין].

הגינת ורדים

כתב בתשובת גינת ורדים (כלל ב' סי' לא): נראה דאסור למול את הקראים בשבת כיון דחשיבי כאפיקורסים וכמינים ואין מהם תקוה לשוב לדת האמת. בא וראה מש"כ עליהם בפיה"מ פ"ק דחולין, הקראים והם שקוראים אנשי דורינו אפיקורסים בשם מוחלט ואינם אפיקורסים על האמת אבל דינם להיות כדין אפיקורסים, ר"ל שמותר להורגן היום בזמן הגלות לפי שהם מבוא לאפיקורסות האמיתי וכו'. וכן ברמב"ם דפוס וינציא איתא בהל' ממרים בסו"ד "ואל ימהר להורגן" מכלל דכל דינים של מינים ואפיקורסים מנויים בהם ואין למול בניהם בשבת, אלא שראו להקל מעליהם שלא למהר להורגן דילמא כד משכינהו שיחזרו לתורה ישובו אל ה'.

ולפ"ז יל"ע במש"כ בתשו' הרמב"ם, ראוי לחלוק להם כבוד להתקרב אצלן במעשה יושר ולהתנהג עמם במדת הענוה ובדרך האמת והשלום, ולענ"ד החילוק מבואר דכשכבר ניסו שהם מתנהגים עמנו ביושר ותמימות ויסורו מהם עקשות פה ולזות שפתים, כשבאו

[החכם המתירם לבוא בקהל ה' (שכנגדו כתב הרדב"ז), הוא ר' שמואל חכים, תשובתו נתפרסמה לאחרונה בס' על הקראים (קוריןדאלי). והזכירו הרדב"ז בשו"ת ח"א עג, 'הר"ר שמואל הלוי היה מתיר והפריז על המידה'. [וע"ש דאין לחוש לממזרים לממזרים דקדושיהן אינם קדושים]. והר"ש, הוא הר"ש משאנץ, וי"א דהוא הר"ש מקינון מח"ס כריתות, כמאתים שנה אחריו].

לידי תבונה ומדה זו הלא הם קרובים לתשובה, וכן נראה מתשו' רה"ג דהתיר למול בניהם בשבת דאפשר שיחזרו למוטב, הרי דתלי ההיתר במה שיחזרו למוטב. וא"כ שתי כתות של קראים יש כאן, הא' הם אותם שכתב בפיה"מ חולין ופ"ג דממרים והנהו אסור למולן בשבת ואפי' בחול. והב' שהם נוחים לשוב דאז מותר למולן ואפי' בשבת, והני קראים השוכנים בגלילותינו לא ידענו טיבם והם מתרחקים מאתנו כמטחוי קשת והבקי בהם הוא יודע מאיזה כת הם. עכת"ד הגו"ר.

מהר"ש ויטאל [בנו של מהרח"ו]

בשו"ת באר מים חיים סי' מא, בתחילה ר"ל שהקראים הם כתנוק שנשבה ועדיפי ממנו דהם מקיימים תורה שבכתב, וכמ"ש הב"י והשו"ע ביו"ד סי' קנט דאסור להלוות לו ברבית דהוי כאנוס ולא פסקינן כנמו", אמנם מתשובת הרמב"ם ורה"ג משמע דדוקא בשומר את המועדים ולא מזלזל בהם, אולם באלו הקראים תושבי דמשק שאין בהם אותם המדות שהזכיר, הם מאותם שמורידין ולא מעלין, שהרי הם מחרפין ומגדפין, רשעים בטבע רודפים אחר ישראל ושונאים הן אותנו יותר ממה שאנו שונאים אותם, ובעיני הם יותר רשעים מן המומרים והמינים, ובימי החול מלים אותם, אולי נפיק זרעא מעליא אבל בשבת אין לחלל מספק, ואסור למול אותם בשבת. וכן מצאתי תשובת הרדב"ז, וכ"כ מהר"י בירב, ומכ"ז נקבע לדורות לאיסור, וחתמו על פסק זה: מהר"ש ויטאל, מהר"ם גאלנטי, מהר"ש מנשה.

ג. סיכום

נמצא דדעת גדולי האחרונים, הרדב"ז, המבי"ט, מוהריק"ש וגינת ורדים דאין לבני הקראים דין תינוק שנשבה. [וגם הרא"ם מסכים איתם בגוף הדין, אלא דסבר דבמציאות אינם מזלזלים בחכמי התורה ואינם מחללים שבת בפרהסיא]. אמנם לאו דפליגי על הרמב"ם בגוף הדין דתנוק שנשבה, אלא דסברי שהקראים אינם בכלל תנוק שנשבה. ואף שלכאורה אין לך "תנוק שנשבה" גדול מזה, שהרי הם גדלו על דעתם המוטעת של אבותיהם, בכל זאת, סגי במה ששמע אח"כ, כי היכי דלא ליקרי אנוס, וכלשונם "שהתרינו אותם לחזור לאיתן התורה והם אפקורי טפ"י" (רא"ם). "אחר ששמע פקע דין אנוס מיניה", "שמע אח"כ, אנוס הוא אלא שראוי להאריך לו" (מהריק"ש). "אותם שהחזרנו לאיתן התורה ולא אבו לשמוע הרי הם כנכרים גמורים", "אם הזהירו והתרו בם ועדיין עומדים במרדם ולא אבו לשמוע - הורגים אותם ושחיתתם אסורה" (רדב"ז). והמבי"ט ס"ל דסגי ב"רובא דמינכר מינייהו ידעו דאתו מזרע ישראל ושכפרו אבותיהם בתורה שבע"פ והם אווזים מעשה אבותיהם בידיהם", ונראה, דהיינו כסברת הרמב"ן לענין ריבית, דבן המומרת לא הוי תנוק שנשבה דבעינן "לא ידע כלל, אבל הכא ידע ושביק תורת ישראל ומידבק בחוקות הגויים, הרי הוא מומר ומורידין ולא מעלין", ואף דבודאי 'חינוכו' אצל המומרת אינו נותן לו 'ידע חיובי' על היהדות. [ומדבריהם נראה דגם הרמב"ם מודה דסגי בשיעור ידיעה זה].

ועוד טעם, לחלק בין הקראים לבין תינוק שנשבה, דהרמב"ם עצמו התנה בתשובתו שגם הם יתנהגו עמנו בתמימות ויסירו עקשות פה ולזות שפתים שלא ידברו על חכמי הרבנים שבדור וכש"כ שלא יתלוצצו בדברי חז"ל הקדושים ובמנהגים הקבועים לנו מפיהם בזה יאות לנו לכבדם, "מאחר שאפשר שבאיזה זמן יחזרו למוטב". ומטעם זה, סברו גדולי האחרונים [מהר"י בירב, מהר"ם גלנטי, מהר"ש ויטאל, וראה בהערה כ' בשם כנה"ג, וע"ע שו"ת קול גדול למהר"ם זכות סי' רז] כדעת הרדב"ז, דאלו המחרפין ומגדפין ומוכיחים אותם ולא קיבלו דינם כמזיד ובכלל המינים ומורידים ולא מעלין, אף שהם בני הטועים. [ולפ"ז כל זמן שלא הוכיחו אותם, דינם כשוגג, וא"כ בעינן למידע אם יש בנו מי שידוע להוכיח. וראה בסימן לח]. אולם האחרונים כתבו זאת רק לגבי מי ששמע אחר כך, ויל"ע אם סברי כן גם לגבי מי שלא שמע בכלל.

ונראה לבאר, חשיבות דבר זה דהתנהגות ביושר, לפמ"ש הרמב"ם בפיהמ"ש סו"פ חלק "אבל האפיקורסים והצדוקים והבייתוסים כפי רוב רעותיהם הורגים לכתחילה כדי שלא יפסידו את ישראל ויאבדו האמונה". ולכאורה היינו עד כמה שהם מצירים לישראל בדבריהם ובמעשיהם וגורמים ע"י כך רפיון באמונה. ובאופן שהם בשלהם, ולא נכנסים לתחומינו, א"כ אין תועלת בהריגתם, וכע"ז מובא בשם הגר"ח מבריסק, דמטעם זה אין מורידין בזמנינו, וס"ל דחוזר כלפיהם כל דיני ההטבה [וגם יש לחלל עליהם שבת], דס"ל דהסתלקות שם ישראל, אינו מצד מעשיהם בעצם, אלא עד כמה שההרחקה היא לתועלת.

וגם היא סברא דבכך קרובים הם לשוב, כמ"ש הגו"ר "כשהם מתנהגים עמנו ביושר ותמימות ויסירו מהם עקשות פה ולזות שפתיים, כשבאו לידי תבונה ומידה זו, הלא הם קרובים לתשובה". ומה"ט יש להאריך לו ולא למהר להורגו, ומטעם זה גם נוהגת עמו שורת הדין. והחזו"א רמז זאת בכתבו "והוא בחזקת שאם ישתדלו עמו שיעור השתדלות הראוי שהוא ראוי לשוב".

ומעתה נראה דגם הרא"ם דפליג עלייהו ומקל בדינם של הקראים כדין תינוק שנשבה, וס"ל דאין ראוי להרגם גם אחר שהשתדלו להשיבם ולא שמעו לקולינו, מ"מ כתב כן רק לענין בקשת שלומם, מילת בניהם ושלא למהר להורגם, ולא הזכיר דינים נוספים, [כגון, מש"כ החזו"א דמותר לחלל עליהם שבת], וכמ"ש ראוי לחלוק להם כבוד להתקרב אצלם במעשה יושר ולהתנהג עמם במדת ענוה וכדרך האמת והשלום כל זמן שגם הם יתנהגו עמנו בתמימות. ובנוסף לכך מביא את תשו' הרמב"ם, שמתנה בלבד שלא יזלזלו בחכמי ישראל, ומקיימים המועדות בפרהסיא. [ולכא' הלשון מורה שהוא מדין דרכי שלום, ועוד נתבאר כיון שהם קרובים לשוב נוהגים כלפיהם דיני ההטבה].

ועוד י"ל דסברי הנך אחרונים, דשם תנוק שנשבה אינו דין לענין תפיסת קדושין או עדות או להחיותו, ונפ"מ בשם זה רק לדיני קרבן וכן להא דאין כלפיו דין מורידין, ובזה סמכו בעיקר על סוף לשונו של הרמב"ם בהל' ממרים 'אל ימהר להרג' דמשמע שכל דין אפיקורס נוהג בהם, ורק לגבי דין מורידין מאריכים להם. והוא מטעם, דילמא יחזרו בתשובה, כמ"ש הגו"ר. [ודמי למאי דאמרינן דילמא נפיק מיניה זרעא מעליא,

והתם היינו לענין הפקעת ממונו, וה"ה הכא לענין נפשות, דאמרינן שמא הוא עצמו יחזור. ואמנם, הרמב"ם לא הזכיר לדין תנוק שנשבה, רק בהל' ממרים וכן בפיה"מ פ"ק דחולין (הו"ד בהערה ו), לענין דין מורידין, ובהל' שגגות (פ"ב ה"ו) לענין הבאת קרבן, ונמצא, דלגבי כל שאר דיניו דינו כגוי. ויש לסייע כן מלשון הרמב"ם בהל' עירובין (פ"ב הט"ז) "אם היה מן המינים שאינם עובדים ע"ז ואינם מחללים שבת כגון צדוקים ובייתוסים וכל הכופרים בתורה שבע"פ וכו' אינו כגוי", הרי דאם מחלל שבת דינו כגוי, והיינו גם בבניהם, דהכא לא כתב הרמב"ם להקל בבניהם. ומש"כ הרמב"ם בהל' שחיטה, להכשירם, הוא מדין ישראל עומד ע"ג, דהא הקראים גם שוחטים אלא דאינו נאמן על לפנ"ע, וא"כ אינו שייך בזמנינו. [ולפ"ז, אין שני גדרי תנוק שנשבה, אלא מעיקרא הפטור של תנוק שנשבה הוא רק מדין מורידין, ולכל שאר דיניו, דינו כמומר].

ויסוד זה נתבאר בדברי רבינו שמשון דס"ל דלענין חילול שבת לא מהני בזה הפטור דתנוק שנשבה, והן אמת, שבודאי תנוק שנשבה עצמו, מיירי שאינו שומר שבת (כדמוכח בסוגיא במס' שבת), ובכ"ז קרינן לו "תנוק שנשבה" הרי דאונס מהני גם בחילול שבת [ולכאורה גם בכפירה, אמנם הגר"ח פליג], אולם שם מיירי רק לענין קרבן, וא"כ אין ראייה דאמרינן כן לכל דיניו דאית ליה דין תנוק שנשבה.

[ואמנם כ"ז צ"ע, דאחר שנפסק ברמב"ם שמביא קרבן, א"כ אע"פ אין הכרעת דינו כאנוס, שהרי הוא מביא קרבן, מ"מ כיון שדינו כשוגג, בודאי שמחלל שבת בשוגג, לאו כגוי נחשב הוא. וגם צ"ע בסברא, מנ"ל דפלגינן בשם אונס שלו, בין כלפי דיני קרבן לבין חלות שמו שהוא כגוי]

ואמנם כן מבואר מתשובות האחרונים, דסברי כוותיה דרבינו שמשון, דאף לענין בני הקראים אמרינן דין מומר, אף שהוא אונס של חוסר ידיעה, מכיון שהם מחללים שבת, והם, מבי"ט, רדב"ז [דר"ל כן גם בדעת הרמב"ם בהל' ממרים], מהריק"ש, וכן סבר מהר"ש ויטאל דכתב דיש תנאי שלא יחללו את המועדות, ומשמע שע"כ פוקע דין תינוק שנשבה. אלא די"ל שהם כתבו שהקראים מחללי שבת, רק לומר, מחמת איזה טעם הוי אפיקורס, ובהא דאינם תנוק שנשבה, סברי דהוא מטעם שמיקרי 'שמע' וכנ"ל. ולפ"ז בתנוק שנשבה ממש, דינו כאנוס אף אם מחלל שבת, וכדמשמע מפשטות הסוגיא בשבת, דהוא כאנוס לכל דבריו. [אולם, המבי"ט הביא את דברי הר"ש בסתמא, ונראה דסבר כוותיה].

ולהלכה יעוין בשו"ע בהל' ריבית (קנט ס"ה) דפסק כדעת הרמב"ם בפיה"מ דאין להלוות לקראים בריבית, והרמ"א הוסיף דהוא הדין בן המומרת דהוא כתנוק שנשבה [ולא כדברי הרמב"ן], אמנם הש"ך פליג עלייהו מתרי טעמי, חדא מדעת הרמב"ן ונ"י [ואף שכ' הב"י דלא שביקין דברי הרמב"ם מפני דברי הנ"י, מ"מ כ' הש"ך דלא מצא בפיה"מ כדברי הב"י בשמו, (ולפנינו הוא במהדו"ב), ובנקה"כ כתב: דשוב מצא כן בהל' ממרים, ומ"מ כתב דלענין דינא צ"ע. וכוונתו דלכאור' דינם כמומר כפי נטייתו בש"ך]. ועוד ציין הש"ך לתשובת הר"ש שהובאה בשו"ת מבי"ט ובשו"ת רבי בצלאל אשכנזי

(וכונתו לתשובת הרדב"ז), ועוד, דאף הרמב"ם יודה בזמנינו, שהקראים שבזמן הרמב"ם היו בהם כמה מעלות טובות, ועכשיו קלקלו מעשיהם.

[והנה מלשון הש"ך נראה דהר"ש והרמב"ם פליגי בדיני תנוק שנשבה, (שהביא זאת כמחלוקת), אלא ש"ל שאף הרמב"ם מודה היכא שהרעו מעשיהם, או דהרמב"ם מודה לו בשמע אח"כ, דהיינו בהתרו בהם ולא רצו לחזור שדינם כמזיד. אולם למבואר, הר"ש והרמב"ם לא פליגי, דאף הרמב"ם לא כתב דין תנוק שנשבה אלא לענין מורידין, ולשאר דינים, דינו כגוי. אמנם אף לדברי הש"ך, י"ל בתרתי, או שהר"ש חולק על הרמב"ם בדין תנוק שנשבה.

ולכאורה משמעות הדברים דהשו"ע והרמ"א פסקו כרמב"ם, דגם קראים ובניהם חשיבי כאנוסים ויש להחיותם וממילא אין להלוות להם בריבית, והש"ך פליג על השו"ע והכריע כדעת הנ"י, דאין להחיותם ולכן שרי להלוות בריבית לבן המומרת ולא מהני לענין זה דין תנוק שנשבה, דמ"מ אי אתה מצווה להחיותו. אולם המעיין יראה, דעד כאן לא פליגי אלא אי גדרם של הקראים הוא כ"תנוק שנשבה", דסבר הש"ך כהנך אחרונים דסגי במידת ידיעתם למיקרי מזיד, [ונראה, דהיינו כסברת הרמב"ן לענין ריבית, דבן המומרת לא הוי תנוק שנשבה דבעינן "לא ידע כלל, אבל הכא דידע ושביק תורת ישראל ומידבק בחוקות הגויים, הרי הוא מומר ומורידין ולא מעלין"], אולם היכא שהוא תנוק שנשבה גמור ('אמיתי'), ס"ל לש"ך דיש להחיותו. [ויעוין בסימן ד', דכן סבר הרע"א, דדינו כישראל לכל דבר, להחיותו ולחלל עליו שבת, והב"מ פליג רק לענין חילול שבת]. אמנם לפמ"ש הש"ך בשם הרדב"ז דהיכא שהרעו מעשיהם אין להם דין תנוק שנשבה, מבואר שהש"ך חלק לא רק לענין אם גדרם הוא כתנוק שנשבה [דלזה סגי שיאמר דמה שהם שומעים מהני למיקרי מזיד], אלא סוג העבירות שלהם מפקיע מהם גדר זה. [ושמא 'הרעו מעשיהם' אינו חילול שבת גרידא, דבזה מצאנו בגמ' שיש לו דין תנוק שנשבה, אלא הוא גרוע טפי ואינו קרוב לשוב, ובזה מודה הרמב"ם]. וכ"כ הש"ך, לצרף את שיטת הרדב"ז דהרעו מעשיהם, גם בסי' ב' סקכ"ד, קנט סק"ו, רסו סקי"ז, רסז סקנ"ט, ובנקה"כ קכד ס"א.

ועיין בביאור הגר"א שכתב על דברי הרמ"א "וכן בן המומרת" 'ע' ש"ך'. ונראה כמסכים עמו. וא"כ, הכרעת הש"ך והגר"א, דאין לקראים דין תנוק שנשבה [וכן היא הכרעת האחרונים בתשובותיהם הנ"ל]. וע"ע חכמ"א (קל ס"ז).

ודעת המ"ב בסי' שפה סק"א, אחר שהביא את דעת הב"י שאע"פ שמחלל שבת בפרהסיא יכול לבטל רשות, ואע"ג שמחלל שבת הרי הוא כגוי, צדוקי שאני שמוחזק בכך מימי אבותיו ומנהג אבותיו בידו, הוסיף, ודעת כמה פוסקים דאף צדוקי כשמחלל שבת בפרהסיא, דינו כגוי, והמעייין שם בשעה"צ בתמיהתו על הב"י ובהכרעת דבריו, מבואר דס"ל דלא מהני מנהג אבותיו לחילול שבת בפרהסיא (ורומו להכרעת הש"ך), ונראה דס"ל דאף דבסוגיא נזכר דין תנוק שנשבה גם לענין חלול שבת, מ"מ לא שמענו זאת אלא לענין קרבן, וכמבואר.

[ועוד החמיר המ"ב מטעם נוסף השייך בעירוב, שלא ילמד ממעשיו. והחזו"א ביו"ד (א' סק"ו) הביא דבריו ותמה עליהם, ע"ש. ופלא שכתב בשמו דעת כל הפוסקים דדינו כגוי, ונראה דהוא ט"ס, וצ"ל כמה. או דכונתו להכרעת המ"ב בשעה"צ].

העולה לדינא

נמצא שיש ג' טעמים לחלק בין הגדון בגמ' ורמב"ם לענין תנוק שנשבה, לבין זמנינו שלרובם אין דין תנוק שנשבה.

א. מידת הידיעה בזמנינו מספיקה לדונם כמזידים. [רדב"ז, מבי"ט, מהריק"ש]. ובפרט היכא ידיעו שהם באים מזרע ישראל, כמ"ש המבי"ט, ויש לסייע דבריו מהרמב"ן. [ודעת הרשב"ש (בהערה ד) דאחר ששמע וידע ולא חזר, הרי הוא ככופר, אולם ע"ש דבעי שהכיר שהיא האמת]. אמנם במקומות הנידחים בחו"ל וכדומה יתכן שדינם של אלו שאינם שומרי תומ"צ כשוגגים. וכל זה רמז החזו"א במילותיו הקצרות דיש לדון על כאו"א בפרט, ולמוד שיעור ידיעתו אי לא חשיב מזיד.

ב. דברי הרמב"ם הם רק לגבי דין 'אל ימהר להרגן', אולם לכל שאר הדינים, דינם כגוי, ואין האונס שלהם מונע מהם דין גוי. [רדב"ז, מבי"ט, מהריק"ש, גינת ורדים, הגרי"ז].

ג. זלזול בחכמי הדור הופכם למזידים. והיא סברא בחזקה שלא ישוב [רא"ם, גו"ר, מהר"ש ויטאל. ואולי זו כוונת החזו"א]. וגם ע"י כך מושכים אחריהם את ישראל [הרמב"ם בפיה"מ]. ולפ"ד הרא"ם, בעינן שלא יזלזלו בחכמי ישראל ולא יחללו את המועדות בפרהסיא, א"כ בזה"ז שאין המצב כן, נפל האי היתרא, ואולי יש כאן מקום להקל במכונים 'מסורתיים' שבהם בד"כ מתקיימים תנאים אלו, דאף שמחללים שבת, מ"מ מתנהגים עמנו ביושר ותמימות ומכבדים תורה ולומדיה. [ואמנם כידוע, הם ג"כ קרובים לשוב בתשובה].

ומעתה יש לדון טובא לזמנינו מכל הני טעמי, ובושנו לומר דכן הוא המצב ברבת בני עמנו, ובודאי שאינם יותר 'טובים' מן הקראים, שאע"פ שהיה להם 'כת' ונמשכו אחר דעות 'רבניהם', בכל זאת הוכרע דינם ע"י רוב הפוסקים כמומרים, ולא אמרינן דהם 'תנוק שנשבה' לבין מנהגיהם.

ולדעת החזו"א בענין תינוק שנשבה, שכתב (סימן א' סק"ו): "תנוק שנשבה בין הנכרים דינו כישראל ושחיטתו מותרת, שהוא בחזקת שאם יודיעוהו וישתדלו עמו כשיעור ההשתדלות שהוא ראוי לשוב, לא יזיד לבלתי שב". מבואר, דהטעם שתנוק שנשבה בין הגויים דינו כישראל, לפוטרו הוא מפני "שהוא בחזקת" שאם ישתדלו עמו כשיעור הראוי לשוב, [וי'נדון על שם סופו], והוא כסברת האחרונים דכל שידוע מנהגי היהודים ואינו חוזר, חסר לו בחזקה. [ויש להטעים סברא זו ע"פ מש"כ הבה"ל לענין חלל עליו שבת אחת, וע"פ מ"ש הח"ס דלמא הרהר בתשובה]. וגדר זה ד"אין להן חזקה לשוב", מצאנו שכיוצא בזה כתב הגינת ורדים, דמה שהתנה הרמב"ם שמתנהגים עמנו בתמימות הוא

מטעם "דכאשר יבואו לידי תבונה ומידה זו הם קרובים לתשובה". וע"ע בבית מאיר (או"ח סימן שכט) "ותנוק שנשבה הוא בחזקת שלא ישמור כיון שנשבה בקטנותו וסובר שגוי הוא".

ולדבריו לכאורה היה מקום לומר, דאחר שמצויים 'חוזרים בתשובה' ובזה עדיפי נשבה לבין החילונים מנשבה לבין הגויים, מכל מקום, לצערינו עדיין לא נוכל לומר 'שהוא בחזקת', שהרי רובם יודעים המה מנהגי הדת וכופרים בהם [מלבד מי שדר במקומות רחוקים, שעליו אפשר סברת החזו"א], וכמ"ש האחרונים הנ"ל, דאלו שבינינו שאנו מודיעים להם ואינם שבים, אינם בכלל זה. [וכמ"ש החזו"א שנחלקו בשיעור הידיעה]. ואמנם, נמצא מכתב מהחזו"א (נדפס בצפונות תשרי תש"ג) לענין בישול בבתי חרושת של אינם שומרי תורה, דהוי בישול עכו"ם. ושמעתי בשם הגריש"א שליט"א דממכתב זה מוכח דלחומרא, גם החזו"א לא סבר שיש להם דין תינוק שנשבה.

דעת הפוסקים

ואחר האמור נביא שאמנם כן היא דעת גדולי הדור, שאין מצוי אצלנו דין 'תנוק שנשבה'.

א. הגר"מ פיינשטיין בשו"ת אג"מ (אה"ע ח"א פב ענף יא): מסתבר שאין לומר שהם נחשבים כנשבו בין העכו"ם מחמת הכפירה שנתפשטה בעולם ונגררו אחריה, כיון שהם במקומות שיהודים כשרים נמצאים, וגם אבותיהם מאמינים בה' ובתורתו רק שהם נגררו בטעותם והיו יכולים ליגרר אחרי הכשרים ואבותיהם וכן נגרר יותר אחר אביו וא"כ רק בבחירת עצמו בדעתו הרעה נתפתה לרשעים והוי תועה עצמו עכ"ד. ויל"ע היטב אם בלא שאביו יהודי כשר נמי הוי טועה מצד שהוא נמצא במקום יהודים כשרים, ומשמע דלא פשיטא ליה כולי האי, ורק באופן שאביו מאמין, פשוט לו שהוי תועה עצמו. [תשובה זו היא משנת תרעז]. אולם דבר זה מוכרע ממש"כ במק"א (אה"ע ח"ד נט) "אין להחשיבם כלל כתנוק שנשבה, מאחר שרואין הרבה שומרי תורה ומצוות, וגם עיין ברדב"ז שסובר שכמעט ליכא דבר כזה" [משנת תש"מ]. וכ"כ באו"ח ח"ה [החדש] (כח, כב) "אף שאינו שוגג ממש דאף שאביו חינכו לרשעתו וכפירתו, הא עכ"פ ידע וראה משומרי תורה ומצוות ויודע שאיכא גדולים ובעלי דעת וחכמה יותר מאביו". [משנת תשמ"א]. וע"ע שם (יג, ט). וכן שמעתי מהרב שד"א שליט"א שאמר לו האג"מ שהיום ליכא דין תנוק שנשבה [מלבד במקומות הנידחים], כיון שעצם הידיעה שיודע שיש יהודים, הוא דבר מספיק חשוב כדי לחייבו להתעניין בדבר. [ומש"כ במק"א (ראה בסי' ג')], דאם הוא מחלל שבת לפרנסתו אבל ידוע כי מאמין הוא ושומר כל שאר מלאכות, דבר זה אינו מצוי].

ב. הגרש"ז אויערבך במנחת שלמה ח"ב (סימן ד אות י'): ראוי לא לצרף מי שעדיין מחלל שבת בפרהסיא למנין לכל דבר שבקדושה הדורש עשרה. וכ"כ בתשובת כת"י: רבו מאד הסוברים שאין לצרף מחלל שבת למנין וכ"פ המ"ב, אולם במקום הצורך יש לסמוך על אלו שכתבו שבזמנינו שהפרוץ מרובה על העומד הרי הם כתנוקות שנשבו

לבין הגויים. וכ"כ בתשובה הנ"ל במנח"ש: יש לדון מחללי שבת בזמנינו שהם כעין תנוקות שנשבו ולכן לצורך מטרה קדושה של קירוב רחוקים לתורה ויראת שמים יש להקל להעלותם לתורה ונשיאות כפים. אולם תשובה זו היא משנת תשמ"ח, וכתב תלמידו המובהק הרב אביגדור נבנצל במכתבו אלי [משנת תשנ"נ]: "שמעתי מאדמו"ר הגרשז"א שליט"א שהוא דן החילונים בימינו (פרט לתינוקות שנשבו ממש כעולי רוסיה) כמזידים ולא כתינוקות שנשבו ולפ"ז בטל הרבה ממה שכתבתי במכתבי הקודם"¹¹.

ג. הגרי"ש אלישיב שליט"א: לרובם בזמנינו אין דין תנוק שנשבה. [כך מורה לרבים].

ד. הגר"ש וואזנר שליט"א: כתב בשבט הלוי (ח"ט קצח): ע"פ דברי הרדב"ז, "בעוה"ר כן הוא בזמנינו שרוב החינוך החילוני הוא להכחיש תורה שבע"פ ומפרשים מסורת המקרא נגד חז"ל, על כן קשה ליתן להם ממש דין תנוק שנשבה אע"פ שבודאי אנוסים הם ע"י החינוך הרע שנותנים להם". [וע"ש דבודאי אינם בכלל עושה מעשה עמך, לענין דינים התלויים בכך].

ה. הגר"נ קרליץ: במכתבו בסו"ס כבוד והידור: "חילוני רגיל באר"י אינו תנוק שנשבה". [וע"ש בענין קימה בפני זקן]¹².

11 שם כתב: בנוגע ליחס אל החילונים באמת קשה ליתן גדר מדויק בזה, ונראה דלענין מעשה שבת וכיו"ב יש להחמיר לדונם כמזידים, אבל בנוגע למצות אהבת ישראל נראה לדונם כאנוסים כדברי החזו"א, דאף דידוע דיש ויכוח בין הדתיים לחילונים, אבל אין הוא מבין שמה שאומרים הדתיים זה מה שמחייב אותו, אלא התיחסותו לזה לצערנו וכושתנו, כמו שאנחנו נתיחס לכך שיאמרו לנו שהיפנים אומרים שאסור לחצות כביש ביום שלישי או כיו"ב.

12 וכל זה הוא דלא כמ"ש בס' השבת אבידה כהלכתה (פ"ב הערה טו) בשם הגריש"א והגרנ"ק דדינם כתנוק שנשבה, ואולי אמרו כן רק לחומרא לענין השבת אבידה. [ובאז נדברו ח"ט נה, כתב שההיתר של תנוק שנשבה הוא רק במקומות הגידחים].